

Robert BOŃKOWSKI (Katowice)

Uniwersytet Śląski

UDK 811.163.4(497.16)(091)

PISMO CZARNOGÓRCÓW – HISTORIA I WSPÓŁCZESNOŚĆ

Pismo Crnogoraca – istorija i savremenost

U svojoj istoriji pismo je pošedovalo mnoge funkcije. Bilo je npr. sredstvo ovjekovječavanja i čuvanja ljudskoga govora. Danas svakome od pismenijeh naroda pomaže u očuvanju i njegovanju svojega identiteta (kulturnoga, jezičnoga itd.). Nažalost, u XX. vijeku pitanje opisa istorije pisma u Crnoj Gori bilo je mistifikovano - u zavisnosti od političke opcije obrađivalo se u kontekstu istorije srpskohrvatskoga ili srpskog jezika. Izuzetak na tome području su bogata istraživanja Vojislava P. Nikčevića i njegovijeh učenika. U Poljskoj, u kontekstu opisa crnogorskog jezika, tim pitanjem se bavio takođe P. Brom. Tekst se odnosi na istoriju pisma, koje su Crnogorci koristili u prošlosti (latinica, ćirilica, te - u manjem stepenu - glagoljica) i njegovoj dualnoj, dvojnoj savremenosti.

Pismo w swojej historii posiadało wiele cech. Było np. narzędziem utrwalania i przechowywania mowy ludzkiej. Dziś każdemu z piśmiennych narodów pomaga w zachowaniu i pielęgnowaniu swojej odrębności kulturowej jak też językowej. (...) *Jednocześnie pismo jest pierwszą i wyraźną „etykietą” języka, odsyłającą nawet niespecjalistę do określonego kręgu kulturowego czy religijnego, (...) bywa (...) świadomym wyborem ideologicznym, który wiąże się z decyzjami politycznymi i społecznymi*¹.

Zagadnienie opisu historii pisma w Czarnogórze w zależności od opcji politycznej opracowywane było w kontekście historii języka

¹ A. Stęplewski, *Świadomość narodowa Słowian a kwestie językowe*, [w:] *Z małą ojczyzną w sercu*. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Zdanczewiczowi, red. M. Walczak-Mikołajczakowa, B. Zieliński, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2005, s. 351.

serbsko-chorwackiego lub tylko serbskiego. Wyjątkiem w tym zakresie są bogate badania V. Nikčevića², który rzetelnie i konsekwentnie w swoich pracach, w kontekście historii i zasad pisowni, analizował zapis języka czarnogórskiego. W Polsce zagadnieniem tym interesował się także P. Brom³.

1. Łacinka

Pierwszy czarnogórski piśmienny okres - dukljański (...) charakteryzuje (...) dyglosja: łacina pełniła funkcję języka urzędowego i liturgii, równocześnie zaś funkcjonował lokalny dialekt dukljańskich Słowian. Na jego określenie używa się wtedy nazwy język słowiański – jak np. w dziele *Latopisie popa Dukljanina*. Sami mieszkańcy Zety nazywali używany przez siebie język *naški* czyli *nasz* – nazwa ta używana jest po dziś dzień⁴. Czarnogórcy⁵ (przede wszystkim z Przemyśla) w ramach Dalmatyńskiej temy do X w. podlegali jurysdykcji Kościoła wschodniego – carygradzkiego, a od X wieku do kościoła rzymskiego. Przełom wieków XII i XIII traktuje się jako przełomowy – dochodzi wówczas do znacznej zmiany konfesjonalnej struktury mieszkańców - kościół prawosławny zaczyna odgrywać coraz istotniejszą rolę⁶, aby w XIV w. być już dominującym w Czarnogórze, najpierw w głębi kraju, najpóźniej na wybrzeżu⁷. Nie dziwi zatem, iż pierwszym pismem Czarnogórców

² Por. np.: V. Nikčević, *Crnogorski pravopis*, Crnogorski PEN Centar – Biblioteka „Njegošovo pero”, Cetinje 1997, tenże, *Crnogorski jezik. Geneza, tipologija, razvoj, strukturne odlike, funkcije*, t. I, Cetinje 1993, oraz t. II, Cetinje 1997. tenże, *Crnogorska gramatika*, DANU, Podgorica 2001.

³ P. Brom, *Czarnogórski standard wobec różnicowania językowego południowej Słowiańszczyzny*, Wydawnictwo ATH, Bielsko-Biała 2007.

⁴ P. Brom, op. cit., s. 65.

⁵ Historię narodu czarnogórskiego opieram na tezach V. Nikčevića, który za protoplastów Czarogórców uważa Duklan i Zecian, por. V. Ničević, *Crnogorski jezik...* t. I, s. 43.

⁶ Na terytorium państwa dukljańskiego zaczynają wówczas powstawać pierwsze prawosławne episkopie. W Zecie, z wyłączeniem miast na wybrzeżu, katolicyzm przestaje w tym okresie odgrywać dominującą rolę. I choć jeszcze w początkach XIII w. obrządek zachodni w Dukli jest dominujący, to już wraz z XIV w. państwo Nemanjiciów zaczyna silną walkę przeciw katolicyzmowi. Por.: Ž. M. Andrijašević, Š. Rastoder, *Istorija Crne Gore*, CIGG, Podgorica 2006, s. 55.

⁷ Ibid.

i to do XII w. było pismo łacińskie⁸. Dzisiejsi czarnogórcy historycy języka uważają, iż w przeciwieństwie do narodów sąsiednich, w Dukli/Zecie aż do ich objęcia przez Raszkę nie było szerszego użycia języka staro-cerkiewno-słowiańskiego oraz głągolicy i cyrylicy⁹. W miejsce piśmiennictwa głągolickiego/cyrylickiego aż do 1183 r. jedynym szeroko wykorzystywanym w nabożeństwie i oficjalnym języku dyplomacji językiem była łacina i miejscowy język narodowy Słowian dukljańskich jako pomocniczy w nabożeństwie i w życiu publicznym, a pismem wyłącznie łacinka. Wiązało się to z ówczesnym katolickim charakterem państwa¹⁰. Do powstania i rozwoju piśmiennictwa i literatury łacińskiej na dzisiejszych ziemiach czarnogórskich najbardziej zasłużyli się Benedyktyni, którzy w swoich klasztorach pisali i przepisywali księgi oraz formowali biblioteki. Uważa się, iż Duklanie przyjęli piśmiennictwo w języku i alfabecie łacińskim na przełomie VIII i IX w. Stara literatura czarnogórska z okresu dukljańskiego wskazuje, iż najbardziej była rozwinięta właśnie na wybrzeżu. Jednymi z najwcześniejszych zachowanych pamiątek piśmiennictwa na tych terenach są łacińskie napisy na murach kościołów, czy sarkofagów (jak np. fragment wmurowanego tekstu w ścianie kościoła

⁸ Por. V. Nikčević, *Pravopis...*, s. 25. V. Nikčević twierdzi, iż w odróżnieniu od wczesnego piśmiennictwa chorwackiego i bośniackiego, bazującego na głągolicy/cyrylicy łacina wykorzystywana na terytorium Dukli/Zety stanowiła szeroki pas w użyciu pomiędzy dwoma alfabetami słowiańskimi: *U istoriji jezika se pretpostavlja kako izgleda da je, bar u primorju, de su kulturna strujanja ipak bila najsnažnija, postojao širok pojas upotrebe latinskoga kao sakralnog i pismenog jezika u međuprostoru između oblasti dviju slovenskijeh azbuka*. Por. V. Nikčević, *Crnogorski jezik...*, t. I, s. 198. Teza ta odnosi się na Dukla. Nikčević wyjaśnia, iż ma to związek z przyjęciem przez nich chrześcijaństwa obrządku zachodniego: (...) *pošto su dukljanski Sloveni u bivšoj rimskoj provinciji Prevalis (Prevalitani) primili hrišćanstvo zapadnog obreda od strane latinskijeh misionara iz primorskog pojasa, jasno je da je široka upotreba latinskog jezika i pisma tokom cijelog dukljanskog prioda u Duklji/Zeti onemogućavala korišćenje staroslovenskoga jezika, glagoljice i ćirilice iz suparničkijeh razloga. Za to vrijeme u njoj ćirilometodsku pismenost i književnost nije imao ko prihvatiti niti pak afirmisati*. Ibidem, s. 198-199.

⁹ V. Nikčević tłumaczy to dwoma powodami: (...) 1. *zato što su sve do bitke na Rumiji (Tuđemilima) kod Bara (1042) Dukljani samo nominalno priznavali vizantijsku vrhovnu upravu, a od te godine do kraja XX vijeka (s izuzetkom Kotora) više-manje bili slobodni i 2. stoga što je u cijelome primorskom pojasu Duklje i po obala i ostrva Skadarskog jezera (pa čak i u vizantijskome Kotoru) postojao lanac benediktinskih opatija i samostana (i u njima skriptorijumi) kao snažnijeh romanskih centara koji su s stalno odupirali suparničke staroslovenske, ćirilometodske pismenosti istočnoevropskoga smjera i opredjeljenja*. Ibidem, s. 203.

¹⁰ Ibid.

św. Marii w Dukli z VIII w., czy w całości zachowany napis we wnętrzu kościoła św. Triuna z 809 w.). Z okresu średniowiecznego (809 r.) pochodzi także, powstałe również na wybrzeżu, najstarsze dzieło literackie znane w literaturze jako *Andreacijeva povelja* - autorstwa Kotorzanina Andreacija Saracenisa¹¹, czy *Barski epitafi* z X lub XI w.

Wcześniej także, dzięki Benedyktynom, język miejscowy zaczął być włączany do literackiego użycia liturgicznego. Uważa się, iż pragnąc dać odpór bizantyjskiemu wpływowi politycznemu, kościelnemu i kulturowemu uwidaczniającemu się zwłaszcza w księgach pisanych głągolicą i cyrylicą w języku macedońskich Słowian (tzw. starosłowiańskim) pozwolono w Dukli/Zecie pisać i w pewnych okolicznościach odprawiać liturgie w mówionym języku staroczarnogórskim. W języku tym i łacinką w najstarszym, dukljańskim okresie pisali Benedyktyni. Wiązało się to z szerzeniem swojej wiary i poglądów w stosunku do ludności miejscowej. Obok tekstów pisanych w języku łacińskim powstawały także łacinką dzieła zapisywane językiem czarnogórskim, takie jak *Života zetskog kneza Vladimira* z drugiej połowy XI, czy *Kraljestvo Slovena (Regnum Sklavorum)* Popa Dukljanina z drugiej połowy XII w. Kontynuacja wykorzystywania języka mówionego w literaturze czarnogórskiej posiadającej charakter śródziemnomorski i z pismem łacińskim z okresu dukljańskiego trwała do końca XII w. Od tego czasu aż do XV w., do okresu, gdy religią państwową w Zecie był katolicyzm, łacinka współistniała wraz z cyrylicą i głągolicą¹². Zajęcie Zety przez prawosławną Raszkę wymusiło wprowadzenie przez nią do piśmiennictwa Zety także głągolicy i cyrylicy. Nie oznacza to, że łacinka przestała być używana¹³ na całym terytorium - Boka Kotorska również w późniejszych wiekach charakteryzowała się piśmiennictwem zapisywanym łacinką, co stanowi pewnego rodzaju pomost między piśmiennictwem wschodnim i zachodnim¹⁴: *Specyficznym rodzajem piśmiennictwa czarnogórskiego w tym okresie jest twórczość b o k e l j s k i*

¹¹ Por. Ž.M. Andrijašević, Š. Rastoder, op. cit, s. 62.

¹² Por. V. Nikčević, *Crnogorski jezik...*, t. II, s. 303.

¹³ Z uwagi na dualną sytuację konfesjonalną w Dukli/Zecie okres zecki charakteryzuje się występowaniem, jako literackich, trzech rodzajów języków i pism – z jednej strony łacina z pismem łacińskim, z drugiej zaś język staro-cerkiewno-słowiański w redakcji zeckiej i język mówiony z głągolicą i cyrylicą. Por. Ibidem, s. 269.

¹⁴ Z dzisiejszej perspektywy Czarnogórców, którzy oba alfabety – łacinkę i cyrylicę traktują obecnie jako swoje równoprawne, piśmiennictwo Kotoru jest jedną z naturalnych linii rozwoju pisma czarnogórskiego.

h katolików, pochodząca głównie z XVII i XVIII w. i pisana – w odróżnieniu od cyklu czarnogórskiego – alfabetem łacińskim. Należy przypomnieć fakt, że Boka Kotorska, leżąca na wybrzeżu Adriatyku, a więc należąca do tego samego kręgu kulturowego co Dubrownik czy miasta dalmatyńskie, miała również w dużym stopniu rozwinięte piśmiennictwo i literaturę piękną w języku łacińskim i włoskim. (...) Ze względu na związki łączące Bokę z zachodem katolicyzm oraz alfabet, niektórzy historycy języka traktują literacką działalność Boki Kotorskiej jako istnienie odrębnego ośrodka literackiego, nie wiążąc jej specjalnie z tradycjami prawosławnego, cyrylicznego piśmiennictwa czarnogórskiego. Piśmiennictwo bokeljskie, językowo oparte na miejscowym zetskim (czarnogórskim) dialekcie ijekawskim, ulegało niekiedy wpływom literatury dubrownickiej, którą pisarze z Boki świadomie naśladowali. Twórczość tego cyklu obejmuje przeważnie poezję, prozę kronikarską oraz liczne, najczęściej rękopiśmienne zbiory pieśni ludowych¹⁵. Do najbardziej reprezentatywnych twórców kotorskich należeli Vicko Bolica-Kokolić, Ivan Krušela, Niko Luković, Krsto Ivanović i inni¹⁶.

2. Głagolica/cyrylica

Czarnogórcy zetknęli się z głagolicą i cyrylicą później, niż pozostałe narody południowosłowiańskie, bo dopiero po 1183 r., po utracie niezależności państwowej na rzecz Raszki¹⁷. Zaczęto wówczas sprowadzać

¹⁵ B. Oczkova, *Zarys historii języka serbsko-chorwackiego*, Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1983, s. 108-109.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ *W nowej rzeczywistości pod władaniem dynastii Nemanjiciów uwarunkowania polityczne, społeczne i kulturowe w Czarnogórze uległy zasadniczej zmianie. Zależność państwowa od Serbii spowodowała pojawienie się tendencji asymilacyjnych – i co za tym idzie zagrożenie utraty tożsamości narodowej i językowej przez mieszkańców Zety. Czarnogórcom udaje się jednakże, pomimo niesprzyjających warunków zewnętrznych, pielegnować dukljańskie tradycje poprzez kontynuację rozwoju języka na słowiańskiej podstawie etnicznej. Szerzenie się prawosławia i związanych z nim elementów kulturowych powoduje, że nie ma już miejsca na swobodną i spontaniczną standaryzację języka czarnogórskiego. Zamiast tego ma miejsce szerokie wprowadzanie do użytku języka staro-cerkiewno-słowiańskiego redakcji zeckiej i wynikające z tego używanie cyrylicy i głagolicy. Wpływ na to miał również napływ cyrylickich i głagolicznych ksiąg z Macedonii i Bułgarii. Konsekwencją jest również zmiana kierunku rozwoju kultury czarnogórskiej z kręgu śródziemnomorskiego (zachodniego) na wschodnioeuropejski, cyrylometodyjski, którego język staro-cerkiewno-słowiański był głównym narzędziem. Cyrylica, jako pismo*

z Macedonii i Bułgarii wschodnio-prawosławne księgi cerkiewne. Były one przepisywane już na terenie Zety oraz pisane nowe tak głągolicą jak i cyrylicą do około 1360 r. Po tym okresie głągolica ustąpiła miejsca pismu cyryliczkiemu i do początków XV w. była równolegle z łacinką u katolików używana w państwie zeckim¹⁸. Poznanie nowego pisma/pism umożliwiło jednak Czarnogórcom dopracowania się własnej, najstarszej, ale i najbardziej znanej szkoły/redakcji języka staro-cerkiewno-słowiańskiego – redakcji zeckiej (lub zecko-humskiej). Redakcja ta charakteryzuje się kontynuowaniem starej tradycji ortograficznej, czyli np. zachowaniem spółgłosek nosowych (choć ich istnienie w tym okresie jest już wątpliwe), częstym zachowaniem jeru słabego, czy wprowadzeniem jednego znaku (dzierwu) dla oznaczenia ć i đ, itp¹⁹. Jednym z unikalnych egzemplarzy średniowiecznej literatury czarnogórskiej, pisanym redakcją zecką jest 362-stronnicowe *Miroslavljevo jevanđelje* datowane na 1189-1190.

Nie bez znaczenia na utrwalanie pisma miało pojawienie się pierwszej na Bałkanach drukarni - *Štamparija Crnojevića* lub *Obodska štamparija*. Ówczesny władca Czarnogóry Đurađ Crnojević w 1492 r. kupił w Wenecji prasę drukarską i zaczynał drukować księgi mszalne. Pierwsza z nich, *Oktoih*, ukazuje się drukiem 4. stycznia 1494 r. Swoją ówczesną wyjątkowość drukarni przedstawiają ołowiane litery, ruchome matryce dla inicjałów oraz graficzna ornamentyka i ilustracje, które w całości wykonano w Czarnogórze²⁰.

Pismo cyryliczkie języka starocerkiewnego redakcji zeckiej wykorzystywane było do 1711 r. Po tym czasie Czarnogórcy stykają się ze zreformowaną rosyjską grażdanką z początków XVIII w. *Rozwój*

o prostszej konstrukcji, praktyczniejsze i łatwiejsze w użyciu, z czasem zaczęła wypierać z użycia głągolicę. Jednocześnie w mowie używany był wciąż dialekt czarnogórski. Dualizm ten zakończyło uzyskanie przez Czarnogórę niezależności pod panowaniem Balšićów i Crnojevićów, kiedy to język narodowy o tradycjach dukljańskich ponownie zaczyna funkcjonować zarówno w codziennej komunikacji, jak i w literaturze. W okresie zeckim język Czarnogórców wciąż funkcjonował równocześnie pod wspólną nazwą „języka słowiańskiego” oraz określany był jako „nasz” (naški). P. Brom., op. cit., s. 67-68.

¹⁸ Por. V. Nikčević, *Crnogorski jezik...*, t. II, s. 308.

¹⁹ Por. np.: B. Oczkova, *Zarys historii...*, s. 38, V. Nikčević, *Crnogorski jezik...*, s. 273, itp.

²⁰ W drukarni tej ukazało się np.: *Oktoih* – księga psalmów (4. stycznia 1494 r.) Psalterz (22. września 1494 r.), czy Ewangelia (1496 r.).

języka w XVIII wieku motywował ówczesnych badaczy do poruszania w swoich publikacjach po raz pierwszy problemów pisowni – w perspektywie tworzącego się standardu językowego. Ivan Nenadić – doktor teologii i prawa – w 1768 roku w swoim dziele „Nauk krstjanski” postuluje ujednolicenie skodyfikowanej normy językowej z normą użytkową i jej oparcie na zasadach funkcjonujących w języku narodowym. Miałoby to być realizowane poprzez oparcie pisowni na zasadzie fonetycznej, „aby łatwiej było pisać to, co się mówi i aby łatwiej wymawiać to, co jest napisane (da se lašnje može štjeti kako se govori i da se izgovara onako kako se piše)”²¹.

Wiek XIX, a raczej jego koniec przynosi Czarnogórcom w języku i ortografii wypracowania Vuka Karadžicia. Jego zasady pisowni²² i alfabet cyrylicy zostają wprowadzone jako obowiązujące. Pominęto w nich typowe dla Czarnogórców kwestie dotyczące np. fonetyki, traktując je w ogólnym języku serbsko-chorwackim jako prowincjonalizmy, dialektyzmy, czy archaizmy. Późniejsze zmiany w zasadach pisowni języka serbsko-chorwackiego, wprowadzone np. przez A. Belicia, z naturalnych względów Czarnogórcy uwzględnili na zasadzie poszerzenia, a nie wyeliminowania (np. formy przypadków zależnych niektórych zaimków i przymiotników²³).

²¹ P. Brom, op. cit., s. 71-72.

²² ... których podłożem były dialekty wschodniohercegowińskie i północnoczarnogórskie.

²³ W języku Czarnogórców i to na całym obszarze istnieją dwa typy form w Instrumentalu l.poj. oraz w Genetivie, Dativie, Instrumentalu i Lokativie l.mn. Jeden z nich to konsekwentna kontynuacja (zamiana) *ě: *tijem, tijeh, tijema; ovijem, ovijeh, ovijema; našijem, našijeh, našijema, dobrijem, dobrijeh, dobrijema*. Drugi typ to, por. np: *tim, tih, tima; ovim, ovih, ovima; našim, naših, našima; dobrim, dobrih, dobra*, itd. Formy dłuższe są znacznie rozprzestrzenione w dialekcie sztokawskim, jednak dzisiaj, nie są one traktowane jako element żadnego oficjalnego języka wywodzącego się z tego dialektu. Analizując teksty czarnogórskie daje się jednak zauważyć, iż traktowane są one przez Czarnogórców na równi z typem krótszym. Taki typ ijekawicy, zaproponowany przez Vuka Karadžicia w trakcie rozmów nt. wspólnego języka Słowian południowych, zatwierdzony przez serbskich, chorwackich i słoweńskich intelektualistów w postanowieniach Umowy wiedeńskiej w 1850 r., a następnie skodyfikowany jako obowiązkowy w pracy *Glavna pravila za južno narječje*, jako oficjalny, początkowo znany był i wykorzystywany przez intelektualistów sztokawskich. *Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika* Aleksandra Belicia z 1923 r. wprowadził jednak modyfikację polegającą na usunięciu jej z języka standardowego, co do dzisiaj uwzględniają bośniackie, chorwackie i serbskie gramatyki języka standardowego. Odróżniają się od nich Czarnogórcy, preferując w tym zakresie formy z dłuższą wymową, por. A. Peco, *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Beograd 1991, s. 100, V. Stefanović Karadžić, *Glavna pravila za južno narječje*, Narodne novine, Zagreb,

Dualność

W Czarnogórze równolegle wykorzystuje się oba pisma – łacinkę zwłaszcza na wybrzeżu i cyrylicę bardziej charakterystyczną dla głębi kraju. Ta wielowiekowa specyfika Czarnogórców w kwestii użycia pisma miała swoje odzwierciedlenie także w Konstytucji Republiki Czarnogóry już po rozpadzie SFRJ i pozostaniu Czarnogórców we wspólnym z Serbami państwie. Konstytucja z 1992 r. za oficjalne pisma uznawała zarówno łacinkę, jak i cyrylicę (przy jednym tylko języku – serbskim). Dzisiejsza sytuacja społeczno-polityczna w tym państwie i uchwalenie nowej, drugiej w historii niepodległej Czarnogóry, konstytucji w październiku 2007 r. uznaje język urzędowy czarnogórski. Dlatego specyfika językowa Czarnogórców z pewnością będzie mieć swój wyraz w zasadach pisowni. Zaawansowane prace Instytutu Języka i Językoznawstwa Czarnogórskiego „Vojislav P. Nikčević” (*Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje* – ICJJ) w dziedzinie wprowadzenia w Republice Czarnogóry do publicznego użycia czarnogórskich zasad pisowni²⁴ są tego wyraźnym przykładem.

Właściwie zasady pisowni przez cały okres trwania wspólnoty serbsko-chorwackiej pomijały specyfikę języka Czarnogórców, różniącą ich od pozostałych narodów południowosłowiańskich. Dotyczy to zwłaszcza fonetyki i jej oddania przez alfabet i pismo. Dlatego odnośnie alfabetu *Rada Kodyfikacji Języka Czarnogórskiego i Historii Literatury* (*Odbor za kodifikaciju crnogorskog jezika i istoriju književnosti*)²⁵ zaproponowała Czarnogórcom jako obowiązujące w języku urzędowym

XVI/1850, br. 76 (9. Travnja), A. Belić, *Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika*, Beograd 1950 (przedruk z 1923 r.), V. P. Nikčević, *Crnogorska gramatika*, s. 82-83.

²⁴ Por.: Adnan Ćirgić – *prvi doktor crnogorskog jezika*, [w:] Antena M, Subota 27.10.2007 (wyd. internetowe: <http://www.antenam.net/look/article.tpl?IdLanguage=11&IdPublication=1&NrArticle=10967&NrIssue=787&NrSection=20>)

²⁵ Komisję zobowiązano do opracowania „Zasad pisowni języka czarnogórskiego” (*Pravopis crnogorskog jezika*). Badania nad zasadami oparto o autentyczne materiały źródłowe pochodzące z dzieł literackich Czarnogóry z okresu przedvukowskiego (od wieku XIV do roku 1863), czyli z okresu, kiedy, jak się uważa, język Czarnogórców stał się w pełni rozwinięty, lecz jednak nie skodyfikowany. W składzie Rady znaleźli się: Vojislav Nikčević, Radoslav Rotković, Danilo Radojević, Vojislav Vulcanović, Dragan Nikolić, Sreten Zeković i Ognjen Radulović. Por.: P. Brom., *Crnogorski pravopis – prace kodyfikacyjne nad zasadami pisowni czarnogórskiego języka standardowego*, [w:] „Świat Słowian” Nr 1, red. E. Tokarz, Wydawnictwo ATH, Bielsko-Biała 2006, s. 75.

2 alfabety - łacinkę i cyrylicę²⁶. Główna zasada wymowy i pisowni czarnogórskiej, „Pisz tak, jak czytasz, a czytaj tak jak jest napisane!” (*Piši kao što zboriš, a čitaj kako je napisano*) oparto na podstawie reformy nowosztokawskiej Karadžicia, a jako wzór służy tu język najstarszej generacji współczesnych, mniej wykształconych Czarnogórców, których wymowę traktuje się jako najbliższą czarnogórskiemu źródłu literackim²⁷. Specyfika języka Czarnogórców – posiadanie 3 więcej fonemów w stosunku do języków standardowych sąsiadów, uwzględniona jest także w piśmie. Spółgłoski oddane za pomocą alfabetu łacińskiego jako *ś*, *ž* i *ž* (odpowiednio w cyrylicy *ć*, *с* i *ж*) widoczne są także w badaniach dialektologicznych innych narodów, posługujących się standardem językowym powstałym na bazie dialektu sztokawskiego. Nie wchodzi one jednak w skład fonemów będących w standardowym użyciu, ponieważ według stanowiska skodyfikowanej normy literackiej min. V. Karadžicia i A. Belicia są traktowane jako archaizmy, dialektyzmy i prowincjonalizmy. (...) *Uistinu i jesu u srpskome, hrvatskom i bosanskom jeziku, u kojima mogu da budu samo stilemi, ali ne i u crnogorskom jeziku zato što u njemu poŕeduju neutralnu vrijednost, što ih Crnogorci mahom izgovaraju i onda kad se ne biljeŕe odgovarajućim latinićkim i ćirilćkim slovima*²⁸. Zaproponowane dla oddania w piśmie spółgłosek miękkich *ś*, *ž* w alfabecie łacińskim przejęte zostały z języka polskiego, także posiadającego powyższe fonemy, *ž* (dz) zaś zostało przejęte z cyrylicy. Cyrylickie *ć*, *ж* i *с* zostały, już po reformie Vuka Karadžicia dodane do alfabetu i znane są językoznawczej transkrypcji fonetycznej alfabetów cyrylickich²⁹. Mają jednak szansę na zaistnienie jako standardowe w języku czarnogórskim. Frekwencyjność zdecydowaną przewagę daje grafemowi *ś* – *ć*.

Zaproponowane pismo cyrylickie pochodzi z reformowanej cyrylicy Vuka Karadžicia (tzw. wukowicy) z 1818 r., które w Czarnogórze kontynuacyjnie i systematycznie zaczęto używać od 1863 r. Łacinka zaś do XIX w. zapisywana była na wiele sposobów. Reforma Ljudevita Gaja i alfabet przez niego wypracowany (gajica) trafiły do Czarnogóry w okresie podobnym jak cyrylica Vuka – po raz pierwszy wykorzystano gajicę w periodyku *Orlić* w 1865 r. Każde z nich składa się z 33 liter (wielkich i małych).

²⁶ Por.: V. Nikčević, *Crnogorski pravopis...*, s. 25-29.

²⁷ Por.: P. Brom, *Crnogorski pravopis...*, s. 75.

²⁸ V. Nikčević, *Crnogorski pravopis...*, s. 53-54.

²⁹ Por.: W. Pianka, E. Tokarz, *Gramatyka konfrontatywna języków słowiańskich*, tom 1, Wyd. „Śląsk”, Katowice 2000, s. 38.

Czarnogórski alfabet łaciński (A B C Ć Ć D Đ Ž Đ E F G H I J K L

Wielkie litery															
A	B	C	Ć	Ć	D	Đ	Đ	E	F	G	H	I	J	K	L
Ij	M	N	Nj	O	P	R	S	Š	Š	T	U	V	Z	Ž	Ž
Małe litery															
a	b	c	ć	ć	d	đ	đ	e	f	g	h	i	j	k	l
lj	m	n	nj	o	p	r	s	š	š	t	u	v	z	ž	ž

Czarnogórski alfabet cyryliccki (A36YKA).

Wielkie litery															
A	Б	В	Г	Д	Ђ	Е	Ж	Ј	З	С	И	Ј	К	Л	Љ
М	П	Њ	О	П	Р	С	Т	Ћ	У	Ф	Х	Ц	Ч	Ц	Џ
Małe litery															
a	б	в	г	д	ђ	е	ж	ј	з	с	и	ј	к	л	љ
м	п	њ	о	п	р	с	т	ћ	у	ф	х	ц	ч	ц	џ

W czarnogórskich tekstach cyrylicckich alfabet łaciński wykorzystywany jest nazwach naukowych, symbolach i skrótach. W czasach współczesnych spotyka się go także np. w nazwach obcych grup muzycznych (por. *Rolling Stones*) itp³⁰.

³⁰ Por. V. Nikčević, *Crnogorski pravopis...*, s. 29.

Robert BOŃKOWSKI

**THE WRIGHTING OF MONTENEGRINS – HISTORY AND THE
PRESENT TIME**

abstract

The writing has possessed many attributes, for example it has been an instrument for transcription and preservation of the speech. Nowadays it helps in preservation and cultivation of cultural and linguistic separateness of every literate nation.

The problem of describing history of the writing was elaborated according to the political option in the context of Serbo-Croatian or only Serbian history. The exception is an ample study of Vojislav N. Nikčević, who analysed the transcription of Montenegrin precisely and constantly in the context of history and writing rules. In Poland this problem is the object of interests of P. Brom.

This text refers to the history of the writing (Latin and Cyrillic - to a lesser degree Glagolic - alphabet), which has been used in Montenegro, and its dual character in the present time.

Bibliografia

- Andrijašević Ž. M., Rastoder Š, *Istorija Crne Gore*, CIGG, Podgorica 2006.
- Belić A., *Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika*, Beograd 1950 (przedruk z 1923 r.)
- Brom P., *Crnogorski pravopis – prace kodyfikacyjne nad zasadami pisowni czarnogórskiego języka standardowego*, [w:] „Świat Słowian” Nr 1, red. E. Tokarz, Wydawnictwo ATH, Bielsko-Biała 2006.
- Brom P., *Czarnogórski standard wobec różnicowania językowego południowej Słowiańszczyzny*, Wydawnictwo ATH, Bielsko-Biała 2007.
- Karadžić V., *Glavna pravila za južno narječje*, Narodne novine, Zagreb, XVI/1850, br. 76 (9. Travnja).
- Nikčević V., *Crnogorska gramatika*, DANU, Podgorica 2001.
- Nikčević V., *Crnogorski jezik. Geneza, tipologija, razvoj, strukturne odlike, funkcije*, t. I, Matica Crnogorska, Cetinje 1993 oraz t. II, Matica Crnogorska, Cetinje 1997.
- Nikčević V., *Crnogorski pravopis*, Crnogorski PEN Centar – Biblioteka „Njegošovo pero”, Cetinje 1997,
- Oczkova B., *Zarys historii języka serbsko-chorwackiego*, Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1983.
- Peco A., *Pregled srpskohrvatskih dijalekata*, Beograd 1991.
- Pianka W., Tokarz E., *Gramatyka konfrontatywna języków słowiańskich*, tom 1, Wyd. „Śląsk”, Katowice 2000.
- Stęplewski A., *Świadomość narodowa Słowian a kwestie językowe*, [w:] *Z małą ojczyzną w sercu*. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Zdancewiczowi, red. M. Walczak-Mikołajczakowa, B. Zieliński, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2005, s. 351.